

Filosofie

2de graad D-finaliteit
II-Fil-d

BRUSSEL

D/2024/13.758/041

Versie oktober 2024

1 Inleiding

De uitrol van de modernisering secundair onderwijs gaat gepaard met een nieuwe generatie leerplannen. Leerplannen geven richting en laten ruimte. Ze faciliteren de inhoudelijke dynamiek en de continuïteit in een school en lerarenteam. Ze garanderen binnen het kader dat door de Vlaamse regering werd vastgelegd voldoende vrijheid voor schoolbesturen om het eigen pedagogisch project vorm te geven vanuit de eigen schoolcontext. Leerplannen zijn ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool. Ze versterken het eigenaarschap van scholen die d.m.v. eigen beleidskeuzes de vorming van leerlingen gestalte geven. Leerplannen laten ruimte voor het vakinhoudelijk en pedagogisch-didactisch meesterschap van de leraar, maar bieden ondersteuning waar nodig.

1.1 Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten

Leerplannen vertrekken vanuit het **vormingsconcept** van de katholieke dialoogschool. Ze laten toe om optimaal aan te sluiten bij het pedagogisch project van de school en de beleidsbeslissingen die de school neemt vanuit haar eigen visie op onderwijs (taalbeleid, evaluatiebeleid, zorgbeleid, ICT-beleid, kwaliteitsontwikkeling, keuze voor vakken en lessen ...).

Leerplannen ondersteunen **kwaliteitsontwikkeling**: het leerplanconcept spoort met kwaliteitsverwachtingen van het Referentiekader onderwijskwaliteit (ROK). Kwaliteitsontwikkeling volgt dan als vanzelfsprekend uit keuzes die de school maakt bij de implementatie van leerplannen.

Leerplannen faciliteren een **gerichte studiekeuze**. De leerplandoelen sluiten aan bij de verwachte competenties van leerlingen in een bepaald structuuronderdeel. De feedback en evaluatie bij de realisatie ervan beïnvloeden op een positieve manier de keuze van leerlingen na elke graad.

Leerplannen gaan uit van de **professionaliteit** van de leraar en het **eigenaarschap** van de school en het lerarenteam. Ze bieden voldoende ruimte voor eigen inhoudelijke keuzes en een eigen didactische aanpak van de leraar, het lerarenteam en de school.

Leerplannen borgen de **samenhang** in de vorming. Die samenhang betreft de verticale samenhang (de plaats van het leerplan in de opbouw van het curriculum) en de horizontale samenhang tussen vakken binnen structuuronderdelen en over structuuronderdelen heen. Leerplannen geven expliciet aan voor welke leerplandoelen van andere leerplannen in de school verdere afstemming mogelijk is. Op die manier faciliteren en stimuleren de leerplannen leraren om over de vakken heen samen te werken en van elkaar te leren. Een verwijzing van een leraar naar de lessen van een collega laat leerlingen niet alleen aanvoelen dat de verschillende vakken onderling samenhangen en dat ze over dezelfde werkelijkheid gaan, maar versterkt ook de mogelijkheden tot transfer.

1.2 De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs

De leerplannen vertrekken vanuit een gedeelde inspiratie die door middel van een vormingscirkel voorgesteld wordt. We 'lezen' de cirkel van buiten naar binnen.

- Een lerarenteam werkt in een katholieke dialoogschool die onderwijs verstrekt vanuit een **specifieke traditie**. Vanuit het eigen pedagogisch project kiezen leraren voor wat voor hen en hun school goed

onderwijs is. Ze wijzen leerlingen daarbij de weg en gebruiken daarvoor **wegwijzers**. Die zijn een inspiratiebron voor leraren en zorgen voor een Bijbelse 'drive' in hun onderwijs.

- De kwetsbaarheid van leerlingen ernstig nemen betekent dat elke leerling **beloftevol** is en alle leerkansen verdient. Die leerling is **uniek als persoon** maar ook **verbonden** met de klas, de school en de bredere samenleving. Scholen zijn **gastvrije plaatsen** waar leerlingen en leraren elkaar ontmoeten in diverse contexten. De leraar vormt zijn leerlingen vanuit een **genereuze** attitude, hij geeft om zijn leerlingen en hij houdt van zijn vak. Hij durft af en toe de gebaande paden verlaten en stimuleert de **verbeelding en creativiteit** van leerlingen. Zo zaait hij door zijn onderwijs de kiemen van een hoopvolle, **meer duurzame en meer rechtvaardige wereld**.
- Leraren vormen leerlingen door middel van leerinhouden die we groeperen in negen **vormingscomponenten**. De aaneengesloten cirkel van vormingscomponenten wijst erop dat vorming een geheel is en zich niet in schijfjes laat verdelen. Je kan onmogelijk over taal spreken zonder over cultuur bezig te zijn; wetenschap en techniek hebben een band met economie, wiskunde, geschiedenis ... Dwarsverbanden doorheen de vakken zijn belangrijk. De vormingscirkel vormt dan ook een dynamisch geheel van elkaar voortdurend beïnvloedende en versterkende componenten.
- Vorming is voor een leraar nooit te herleiden tot een cognitieve overdracht van inhouden. Zijn meesterschap en passie brengt een leraar ertoe om voor iedere leerling de juiste woorden en gebaren te zoeken om **de wereld te ontsluiten**. Hij introduceert leerlingen in de wereld waarvan hij houdt. Een leraar zorgt er bijvoorbeeld voor dat leerlingen kunnen worden gegrepen door de cultuur van het Frans of door het ambacht van een metselaar. Hij initieert leerlingen in een wereld en probeert hen zover te brengen dat ze er hun eigen weg in kunnen vinden.
- Een leraar vormt leerlingen als **individuele leraar**, maar werkt ook binnen **lerarenteams** en binnen een **beleid van de school**. Het Gemeenschappelijk funderend leerplan helpt daartoe. Het zorgt voor het fundament van heel de vorming dat gerealiseerd wordt in vakken, in projecten, in schoolbrede initiatieven of in een specifieke schoolcultuur.
- De uiteindelijke bedoeling is om **alle leerlingen** kwaliteitsvol te vormen. Leerlingen zijn dan ook het hart van de vormingscirkel, zij zijn het op wie we inzetten. Zij dragen onze hoop mee: de nieuwe generatie die een meer duurzame en meer rechtvaardige wereld zal creëren.

1.3 Ruimte voor leraren(teams) en scholen

De leraar als professional, als meester in zijn vak krijgt vrijheid om samen met zijn collega's vanuit de leerplannen aan de slag te gaan. Hij kan eigen accenten leggen en differentiëren vanuit zijn passie, expertise, het pedagogisch project van de school en de beginsituatie van zijn leerlingen.

De leerplandoelen zijn noch chronologisch, noch hiërarchisch geordend. Ze laten ruimte aan het lerarenteam en de individuele leraar om te bepalen welke leerplandoelen op welk moment worden samengenomen, om didactische werkvormen te kiezen, contexten te bepalen, eigen leerlijnen op te bouwen, vakoverschrijdend te werken, flexibel om te gaan met een indicatie van onderwijstijd.

1.4 Differentiatie

Om optimale leerkansen te bieden is [differentiëren](#) van belang in alle leerlingengroepen. Leerlingen voor wie dit leerplan is bestemd, behoren immers wel tot dezelfde doelgroep, maar bevinden zich niet noodzakelijk in dezelfde beginsituatie. Zij hebben een niet te onderschatten – maar soms sterk verschillende – bagage mee vanuit de onderliggende graad, de thuissituatie en vormen van informeel leren. Het is belangrijk om zicht te krijgen op die aanwezige kennis en vaardigheden en vanuit dat gegeven, soms gedifferentieerd, verder te bouwen. Positief en planmatig omgaan met verschillen tussen leerlingen verhoogt de motivatie, het welbevinden en de leerwinst voor elke leerling.

De leerplannen bieden kansen om te differentiëren door te verdiepen en te verbreden en door de leeromgeving aan te passen. Ze nodigen ook uit om te differentiëren in evaluatie.

Differentiatie door te verdiepen en te verbreden

Sommige leerlingen denken meer conceptueel en abstract. Andere leerlingen komen vanuit een meer concrete benadering sneller tot inzichtelijk denken. Variëren in abstractie spreekt leerlingen aan op hun capaciteiten en daagt hen uit om van daaruit te groeien.

Daarnaast bieden leerplannen kansen om de complexiteit van leerinhouden aan te passen. Dat kan door een complexere situatie te schetsen, een minder ingewikkelde bewerking of handeling voor te stellen, of door meer kennis of vaardigheden aan te bieden om leerlingen uit te dagen.

De ene context kan betekenisvol zijn voor een leerlingengroep, terwijl een andere context dan weer betekenisvoller kan zijn voor een andere leerlingengroep. Leerinhouden in verschillende contexten aanbrenge biedt kansen om leerlingen aan te spreken op hun interesses en daagt hen tegelijk uit om andere interesses te verkennen en zo hun horizon te verruimen.

In 'extra' wenken bij de leerplandoelen en in beperkte mate ook via keuzeleerplandoelen bieden we je inspiratie om te differentiëren door te verdiepen en te verbreden.

Differentiatie door de leeromgeving aan te passen

Doordachte variatie in werkvormen (groepswork, individueel, auditief, visueel, actief ...) vergroot de kans dat leerdoelen worden gerealiseerd door alle leerlingen. Het helpt hen bovendien ontdekken welke manieren van leren en informatie verwerken best bij hen passen.

De ene leerling kan snel of zelfstandig werken, de andere heeft meer tijd of begeleiding nodig. Variëren in de mate van ondersteuning, gericht aanbieden van hulpmiddelen (voorbeelden, schrijfkaders, stappenplannen ...) en meer of minder tijd geven, daagt leerlingen uit op hun niveau en tempo.

Leerlingen op hun niveau en vanuit eigen interesses laten werken kan door te differentiëren in product, bijvoorbeeld door leerlingen te laten kiezen tussen opdrachten die leiden tot verschillende eindproducten.

Het samenstellen van groepen kan een effectieve manier zijn om te differentiëren. Rekening houden met verschil in leerdoelen en leerlingenkenmerken laat leerlingen toe van en met elkaar te leren.

Technologie kan al die vormen van differentiatie ondersteunen. Zo kunnen leerlingen op hun maat werken met digitale leermiddelen zoals educatieve software of online oefenprogramma's.

Differentiatie in evaluatie

Tenslotte laten de leerplannen toe te differentiëren in [evaluatie](#) en feedback. Evalueren is beoordelen om te waarderen, krachtiger te maken en te sturen.

Na de afronding van een lessenreeks of na een langere periode gaan leraren door middel van summatieve evaluatie na waar leerlingen staan. De keuze van een evaluatie- en feedbackvorm is afhankelijk van de vooropgestelde doelen.

Formatieve evaluatie is geïntegreerd in het leerproces en gaat uit van een actieve betrokkenheid van leraar en leerling. Het zet leerlingen aan het denken over hun vorderingen en laat leraren toe om tijdens het leerproces effectieve feedback te geven. Door middel van formatieve evaluatie krijgen leraren een goed zicht op het leerproces van leerlingen zodat ze het verder gericht en waar nodig kunnen bijsturen. Het is bovendien een rijke bron voor leraren om te reflecteren over de eigen onderwijspraktijk en de eigen pedagogisch-didactische aanpak bij te sturen.

1.5 Opbouw van leerplannen

Elk leerplan is opgebouwd volgens een vaste structuur. Alle onderdelen maken inherent deel uit van het leerplan. Schoolbesturen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen die de leerplannen gebruiken, verbinden zich tot de realisatie van het gehele leerplan.

De **inleiding** licht het leerplanconcept toe en gaat dieper in op de visie op vorming, de ruimte voor leraren(teams) en scholen en de mogelijkheden tot differentiatie.

De **situering** geeft aan waarop het leerplan is gebaseerd en beschrijft de samenhang binnen de graad en met de onderliggende graad, en de plaats in de lessentabel.

In de **pedagogisch-didactische duiding** komen de inbedding in het vormingsconcept, de krachtlijnen, de opbouw, de leerlijnen, de aandachtspunten met o.m. nieuwe accenten van het leerplan aan bod.

De **leerplandoelen** zijn helder geformuleerd en geven aan wat van leerlingen wordt verwacht. Waar relevant geeft een opsomming of een afbakening (★) aan wat bij de realisatie van het leerplandoel aan bod moet komen. Ook pop-ups bevatten informatie die noodzakelijk is bij de realisatie van het leerplandoel. De leerplandoelen zijn gebaseerd op de minimumdoelen van de basisvorming, de cesuurdoelen of de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie. Indien een leerplandoel verder gaat, vind je een '+' bij het nummer van het leerplandoel. Al die leerplandoelen zijn verplicht te realiseren. In een aantal gevallen zijn keuzedoelen opgenomen; die leerplandoelen zijn weergegeven in een grijze kleur en het nummer van het leerplandoel wordt voorafgegaan door 'K'.

De leerplandoelen zijn ingedeeld in een aantal rubrieken. Bovenaan elke rubriek vind je de relevante minimumdoelen van de basisvorming, de cesuurdoelen en/of doelen die leiden naar een of meer beroepskwalificaties, afhankelijk van de finaliteit. Als leraar hoef je je die taal niet eigen te maken. Het volstaat dat je de leerplandoelen realiseert zoals opgenomen in het leerplan.

Waar relevant wordt de samenhang met andere leerplannen in dezelfde graad aangegeven, evenals de samenhang met de onderliggende graad.

'Duiding' bij een leerplandoel bevat een noodzakelijke toelichting bij het doel. In pedagogisch-didactische wenken vinden leraren inspiratie om met het leerplandoel aan de slag te gaan. Een rubriek 'extra' bij een leerplandoel biedt leraren inspiratie om verder te gaan dan wat het leerplandoel minimaal vraagt.

De **basisuitrusting** geeft aan welke materiële uitrusting vereist is om de leerplandoelen te kunnen realiseren.

Het **glossarium** bevat een overzicht van handelingswerkwoorden die in alle leerplannen van de graad als synoniem van elkaar worden gebruikt of meer toelichting nodig hebben.

De **concordantie** geeft aan welke leerplandoelen gerelateerd zijn aan bepaalde minimumdoelen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar een of meer beroepskwalificaties.

2 Situering

2.1 Samenhang in de tweede graad

2.1.1 Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit

Het leerplan Filosofie vertoont inhoudelijke gelijkenissen met enkele vakken van de algemene vorming zoals Godsdienst, talen en Geschiedenis. Daarnaast zijn er ook enkele brede inhoudelijke linken te leggen tussen het vak Filosofie en vakken van het specifieke gedeelte uit de richting Humane Wetenschappen zoals Sociologie en psychologie en Kunstbeschouwing.

2.1.2 Samenhang over de finaliteiten heen

Het leerplan Filosofie kent enkele brede inhoudelijke gelijkenissen met het Gemeenschappelijk funderend leerplan en in het bijzonder met de krachtlijn 'Geëngageerd en verantwoordelijk'.

2.2 Plaats in de lessentabel

Het leerplan is gebaseerd op cesuurdoelen.

Het leerplan Filosofie is gericht op 3 graaduren in de richting Humane wetenschappen en 4 graaduren in de richting Maatschappij en welzijnswetenschappen.

Het geheel van de algemene en specifieke vorming in elke studierichting vind je terug op de [PRO-pagina](#) met alle vakken en leerplannen die gelden per studierichting.

Het is van belang om te streven naar een evenwichtige verhouding tussen de verschillende inhoudelijke onderdelen van dit leerplan. De samenhang tussen filosofische thema's en filosofische vaardigheden beklemtonen is belangrijk.

3 Pedagogisch-didactische duiding

3.1 Filosofie en het vormingsconcept

Het leerplan Filosofie is ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool. In een katholieke dialoogschool leren leerlingen hoe ze, vanuit een grondhouding van nieuwsgierigheid en vertrouwen, hun verantwoordelijkheid kunnen opnemen voor een hoopvolle wereld waar ook God van droomt.

Dankzij een vak Filosofie treden leerlingen vanuit hun eigen identiteit en leefwereld in dialoog met zowel hedendaagse denkers als antieke filosofen. Zij ontwikkelen de vaardigheden om een kritisch oordeel te vormen en een eigen mening te onderbouwen, alsook om kennis te verwerven over fundamentele vragen en concepten in de geschiedenis van de filosofie.

De katholieke dialoogschool hanteert daarvoor de metafoor van de verschillende wegwijzers: dat zijn fundamentele noties zoals generositeit, kwetsbaarheid en gastvrijheid. Filosofische reflectie, waarbij leerlingen op zoek gaan naar de dieperliggende betekenis van zichzelf, van de ander en van de wereld, kan een manier zijn om de wegwijzers te realiseren.

Zo kunnen kan je de wegwijzers **kwetsbaarheid en belofte** en **uniciteit in verbondenheid** beschouwen vanuit een inspirerende dialoog met de wijsgerige antropologie. Wat de menselijke natuur is en hoe de

mens zich tot zichzelf verhoudt, zijn immers fundamentele vragen binnen die filosofische disciplines. In een vak Filosofie leren leerlingen daarom ook stilstaan bij hun (kwetsbare) zelfbeeld, doorgronden ze aspecten die bepalend zijn voor hun identiteit en verkennen ze hoe de relatie tot de Ander (de andere medemens, maar ook de maatschappij) hun eigen mens- en wereldbeeld kan beïnvloeden.

Je kan de wegwijzers **rechtvaardigheid**, **duurzaamheid** en **gastvrijheid** in nauwe samenhang zien met fundamentele thema's van de moraalfilosofie en van de sociale en de politieke filosofie. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld filosoferen over armoede en duurzaamheidskwesaties of maken kennis met de filosofische basisprincipes van de politiek. Dat gaat samen met een houding van gastvrijheid: leerlingen leren op een filosofische manier te dialogeren met andere culturen en levensbeschouwingen. Tegelijk zal die dialoog ook hun eigen ontwikkeling als persoon ten goede komen.

Ten slotte kan je de wegwijzers **generositeit** en **verbeelding** in verband brengen met de zijnsleer, kenleer en wetenschapsfilosofie. Die wegwijzers, die de mens liefdevol verbinden met datgene wat hem overstijgt en hem de wereld in al haar verscheidenheid laten verkennen, hangen nauw samen met verschillende metafysische, epistemologische en wetenschapsfilosofische thema's zoals oneindigheid, transcendentie en waarheid.

Het behoort tot de essentie van filosofie om alle andere **vormingscomponenten** en domeinen vanuit een kritische blik te beschouwen. Vanuit de wetenschapsfilosofie worden bijvoorbeeld de wetenschappen bevraagd, logica vormt een onderdeel van wiskunde, maatschappelijke vragen en problemen vinden hun plaats in de politieke en sociale filosofie, taalfilosofie bevraagt de taal en kunstfilosofie gaat over het esthetische. Een leerling kan zich vanuit een filosofisch perspectief afvragen of taal iets typisch menselijks is, of je alles wel met zekerheid kan weten binnen de natuurwetenschap en of het zinvol is om zich op een creatieve wijze uit te drukken.

Filosofische kennis, vaardigheden en attitudes beperken zich daarom niet alleen tot een vak Filosofie: ook in andere vakken kunnen filosofische inhouden en vaardigheden een belangrijke rol vervullen. De Franse filosoof Lyotard gebruikte daarvoor een treffend beeld: filosofie is een bootje dat vaart tussen alle eilanden die elk een andere wetenschap of domein voorstellen. Soms meert zij aan en laat zij die wetenschap in kwestie even stilstaan bij de eigen vooronderstellingen.

Uit die vormingscomponenten en wegwijzers zijn de krachtlijnen van het leerplan ontstaan.

3.2 Krachtlijnen

Aan de hand van krachtlijnen willen we met het vak Filosofie de leerlingen aanmoedigen om na te denken over fundamentele thema's zoals de mens, waarheid, kennis, het goede handelen en geluk. Die thema's willen we aanbrengen vanuit concrete gebeurtenissen en ervaringen die aanleunen bij de leefwereld van de leerlingen. De leerlingen leren over die gebeurtenissen en ervaringen verder na te denken vanuit filosofische begrippen en concepten, in dialoog met denkers van vroeger en nu, maar ook in dialoog met elkaar.

Nadenken over het eigen karakter van de filosofie en haar relatie tot de wetenschappen

Een inleidend basisinzicht in filosoferen en filosofisch denken is voor leerlingen onmisbaar. Ze maken kennis met de essentie van filosofie als kritische reflectie en vraagstelling op een ervaring. Daarnaast bestuderen ze de verhouding van filosofie tot de humane en de exacte wetenschappen en onderzoeken ze haar verhouding tot de religie. De leerlingen maken kennis met de grondhouding van verwondering en nieuwsgierigheid door kennis te maken met opvattingen en houdingen rond kennis en waarheid in de (geschiedenis van) de filosofie.

Nadenken over de mens vanuit filosofische stromingen

Vragen naar het wezen van de mens en van het zelf behoren tot de kern van filosofisch denken. Is de mens een redelijk dier zoals Aristoteles beweerde, of beschouwen we de mens eerder als een wezen met lichaam en ziel volgens Descartes? En heeft de technologie een impact op de menselijke maakbaarheid? De leerlingen maken kennis met verschillende filosofische mensvisies doorheen de geschiedenis en bestuderen de impact van de maatschappij op het individu.

Nadenken over goed en kwaad vanuit filosofische stromingen

Filosofie houdt vragen stellen over het goede handelen in. De leerlingen verkennen enkele centrale begrippen uit de ethiek zoals waarden en normen, verantwoordelijkheid en goed en kwaad. Daarnaast maken ze kennis met enkele fundamentele moraalfilosofische stromingen zoals de plichtethiek en de gevolgenethiek.

3.3 Opbouw

Dit leerplan streeft naar een voortdurend evenwicht tussen filosofische vaardigheden en filosofische domeinen.

De leerplandoelen onder de rubriek 'filosofische vaardigheden' betreffen vier leerplandoelen: het stellen van filosofische vragen, het bieden van argumenten voor en tegen een filosofische positie, het interpreteren van teksten en het situeren van een thema binnen een welbepaalde filosofische traditie.

De leerplandoelen onder de rubriek 'filosofische domeinen' zijn inhoudelijke doelen. Eerst verkennen leerlingen de vraag naar de eigenheid van de filosofie en de vraag naar waarheid en kennis. Dit kan je plaatsen onder het domein 'kenleer en wetenschapsfilosofie'. Daarna volgen de domeinen 'wijsgerige antropologie' en 'ethiek' waar je doelen terugvindt die verwijzen naar de reflectie over de mens en de reflectie over het goede handelen.

3.4 Leerlijnen

3.4.1 Samenhang in de tweede graad

Leerlingen die kiezen voor Humane Wetenschappen en Maatschappij- en Welzijnswetenschappen zijn bezig met vragen over de eigen identiteit en de relatie tot anderen, de samenleving en de cultuur. Het vak Filosofie heeft vanzelfsprekend geen monopolie in het omgaan met die vragen. Vakken van de algemene vorming zoals Godsdienst, talen, Geschiedenis en vakken van het specifieke gedeelte zoals Sociologie en psychologie helpen jongeren om zich een veelzijdig beeld te vormen van de maatschappij en hun rol daarin.

In het vak Filosofie in de tweede graad worden leerlingen voornamelijk ingeleid in enkele belangrijke filosofische basisbegrippen en vaardigheden. Ze leren onder meer om filosofische vragen te stellen en maken kennis met enkele filosofische concepten zoals lichaam en ziel of waarde en norm. Die begrippen worden in het derde jaar voornamelijk vertaald naar hun leefwereld en op een eenvoudige wijze benaderd.

3.4.2 Samenhang met de derde graad

In de derde graad komen filosofische concepten uit de tweede graad, zoals lichaam en geest, op een complexere wijze aan bod. Ze worden in verband gebracht met filosofische stromingen zoals de fenomenologie en het evolutionair geïnspireerd naturalisme en met filosofische vraagstukken zoals persoonsidentiteit en vrije wil.

Daarnaast groeien leerlingen in zelfstandigheid bij dit vak. Ze leren hoe ze zelf een filosofische argumentatie moeten ontwikkelen met behulp van inzichten uit de logica en de argumentatieleer. Ze leren hoe ze een ethische vraag kunnen beantwoorden vanuit de deugdethiek en de zorgethiek.

Tot slot is er in de derde graad een sterkere aandacht voor de interpretatie van filosofische teksten.

3.5 Aandachtspunten

Van concreet naar abstract

Door concrete thema's met fundamentele vragen te verbinden kan je leerlingen een filosofische cultuur meegeven die hen in staat stelt om concepten zoals rechtvaardigheid, vrijheid en geluk te doorgronden. Je kan hen in dat reflectieproces ondersteunen door een evenwicht te bieden tussen inhoud en vorm, tussen filosofische concepten en activerende werkvormen, zoals klasdiscussies en stellingengesprekken.

Pedagogisch-didactische duiding in de wenken

In de wenken kan je suggesties terugvinden voor verschillende thema's. Het is niet de bedoeling om een encyclopedisch overzicht van filosofische systemen door de geschiedenis heen te bieden. Wel is het aangewezen om actief aan de slag te gaan met thema's zoals lichaam en geest, waarden en normen. Daarnaast zijn er ook suggesties voor filosofen die je bij deze thema's kan behandelen. Als je de suggesties graag volgt, dan kan je er per leerplandoel een keuze uit maken: het is geen streefdoel om de volledige lijst van suggesties af te werken.

Leerlijn

Omdat je binnen de thema's verschillende onderwerpen en filosofen kan bespreken, is het aangewezen om binnen de vakgroep af te spreken in welke graad en jaar bepaalde onderwerpen en filosofen aan bod komen en op welke wijze je die over de jaren heen eventueel kan uitdiepen.

Diversiteit in visies en denkers

Het is van belang om bij de keuze van filosofen aandacht te hebben voor diversiteit door ook vrouwelijke filosofen te bespreken en stil te staan bij niet-westerse visies en stromingen.

3.6 Leerplanpagina

Wil je als gebruiker van dit leerplan op de hoogte blijven van inspirerend materiaal, achtergrond, professionalisering en lerarennetwerken, surf dan naar de [leerplanpagina](#).

4 Leerplandoelen

4.1 Filosofische vaardigheden

LPD 1 + De leerlingen stellen filosofische vragen aan de hand van een aangebracht thema.

Wenk: Je kan voorbeelden uit de concrete leefwereld van de leerlingen aanhalen zoals de impact van sociale media, gevoelens en verschillende subculturen. Daarnaast kan je ook verwijzen naar historische symbolen, kunstwerken, publieke manifestaties, politieke of juridische beslissingen en morele vraagstukken.

Wenk: Je kan leerlingen het onderscheid laten verkennen tussen filosofische vragen en andere vragen. Je kan vertrekken van verschillende soorten vragen (bv. wetenschappelijke, filosofische en alledaagse vragen) en laat leerlingen de vragen onderbrengen in verschillende categorieën

Wenk: Je creëert bij leerlingen een openheid voor filosofische vragen. Op die manier nodig je hen uit om na denken over de fundamentele aspecten in het leven en in het samenleven van mensen.

Wenk: Je stimuleert leerlingen tot verwondering en twijfel als filosofische grondhouding. Je vermijdt dat ze te snel een oordeel vellen: niet alles wat vanzelfsprekend lijkt, is het ook.

Wenk: Je kan leerlingen uitdagen om hun eigen vooronderstellingen in vraag te stellen en open te staan voor andere standpunten. Je stimuleert daarbij de perspectivistische lenigheid van leerlingen. Ze kunnen verschillende perspectieven aannemen ten opzichte van een bepaalde kwestie.

LPD 2 + De leerlingen bieden argumenten voor en tegen een filosofische positie vanuit een aangebracht thema.

Samenhang tweede graad: II-Ned'-d LPD 7+

Wenk: Om je leerlingen op een onderbouwde wijze te laten argumenteren, kan je verwijzen naar enkele argumentatiemethodes en -technieken. Je onderzoekt bijvoorbeeld de geldigheid van een redenering en gaat in op criteria zoals de deugdelijkheid, relevantie en consistentie van een argumentatie voor een stelling.

Wenk: Je leert leerlingen argumenten te geven vanuit verschillende filosofische posities als antwoord op een filosofische vraag.

Wenk: Je leert leerlingen het standpunt van anderen op een correcte en redelijke manier parafraseren.

Wenk: Je begeleidt en stimuleert leerlingen in het generaliseren en abstraheren van concrete voorbeelden of ideeën. Je stelt vragen zodat leerlingen hun gedachten helder en duidelijk formuleren.

Wenk: Je kan leerlingen een filosofisch gesprek laten voeren. Je stelt vragen zodat leerlingen hun ideeën samen kunnen onderzoeken. Je stimuleert hen daarbij om hun gedachten helder te formuleren, begrippen duidelijk te omschrijven,

argumenten en voorbeelden te geven voor hun standpunt, vooronderstellingen, implicaties en consequenties van een stelling te analyseren, hypothesen op te stellen, alternatieve gezichtspunten te onderzoeken, verbanden te leggen en standpunten te vergelijken.

LPD 3 + De leerlingen analyseren toegankelijke filosofische teksten gerelateerd aan een aangebracht thema.

Duiding: Filosofische teksten verwijzen in de eerste plaats naar geschreven teksten: zowel (toegankelijke) primaire teksten van filosofen als secundaire teksten (bv. opiniestukken of columns over filosofische thema's). Daarnaast kunnen ook gesproken teksten aan bod komen zoals interviews of podcasts met of van filosofen.

Wenk: Je zoekt naar toegankelijke filosofische teksten per thema.

Wenk: Je begeleidt leerlingen bij het herkennen van een filosofische vraag die in een tekst aan de orde is.

Wenk: Je leert leerlingen om filosofische hoofdgedachten en ideeën te herkennen en in eigen woorden weer te geven.

LPD 4 + De leerlingen reflecteren over aangebrachte thema's rekening houdend met de geschiedenis van de filosofie.

Wenk: Je kan bij de uitwerking van thema's verwijzen naar de historische context waarin een filosofisch concept ontstaat en betekenis krijgt of naar filosofen uit het heden en het verleden. Het is echter niet de bedoeling om een historisch overzicht van de filosofen te bieden.

Wenk: Je kan per thema op zoek gaan naar voorbeelden uit de geschiedenis van de filosofie.

Wenk: Je kan leerlingen kritisch leren nadenken in dialoog met denkers van vroeger en nu.

4.2 Filosofische domeinen

4.2.1 Kenleer en wetenschapsfilosofie

Minimumdoelen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar BK

LPD 5 De leerlingen lichten de eigenheid van filosofisch denken en filosofie toe.

Wenk: Je kan dit ruime leerplandoel realiseren door in je eerste lessen Filosofie een inleidend basisinzicht in de eigenheid van filosofisch denken te bieden en bij de behandeling van de andere leerplandoelen (door de tweede graad heen) geregeld op de eigenheid van filosofisch denken terug te komen.

Wenk: Je toont de eigenheid van filosofisch denken aan: filosofie als kritisch nadenken en als reflectie op het vanzelfsprekende en alledaagse; tijdgebonden en tijdloos.

- Wenk: Je kan stilstaan bij de kenmerken van de filosofische vraag als uitgangspunt van het filosofisch onderzoek: een open, meerduidige, niet-empirische, fundamentele, algemene en universele vraag.
- Wenk: Je kan stilstaan bij de oorsprong van de filosofie in de verwondering, twijfel en angst, bij het ontstaan van het filosofisch denken uit de mythe, bij het eventuele nut en de zin van de filosofie.
- Wenk: Je leert leerlingen de verhouding inzien tussen filosofie en natuurwetenschappen, sociale wetenschappen en geesteswetenschappen door gelijkenissen en verschillen te expliciteren. Je kan hen laten nadenken over de verhouding van een vak Filosofie tot een vak Sociologie, Psychologie, Fysica of Geschiedenis. Je kan de ontwikkeling van de natuur- en sociale wetenschappen vanuit de filosofie beschrijven.
- Wenk: Je leert leerlingen de verhouding inzien tussen filosofie en levensbeschouwing door gelijkenissen en verschillen te expliciteren. Je kan hen laten nadenken over de verhouding van een vak Filosofie tot een vak Godsdienst.
- Wenk: Je kan de eigenheid van het filosofisch, wetenschappelijk en levensbeschouwelijk denken exploreren door de leerlingen bij een welbepaald thema te laten bedenken wat een filosofisch, wetenschappelijk of gelovig perspectief op dat thema kan zijn.

LPD 6 + De leerlingen reflecteren over de vraag naar waarheid en kennis.

- Wenk: Je kan vertrekken van de leefwereld van de leerlingen en vanuit een filosofische insteek verschillende actuele en historische houdingen ten opzichte van de waarheid bespreken (fake news en alternative facts, verschillende vormen van dogmatisch denken, bv. de uitspraak 'het staat in de krant dus het is waar').
- Wenk: Je kan in deze context verwijzen naar het onderscheid tussen waarheid, leugen en bullshit, bv. Harry Frankfurt.
- Wenk: Je kan verwijzen naar verschillende filosofische opvattingen over de leugen, bv. Augustinus, Montaigne, Pascal en Kant.
- Wenk: Je kan in deze context verwijzen naar de volgende begrippenparen:
- mening - feit;
 - authenticiteit - (zelf)bedrog.
- Wenk: Je kan leerlingen laten nadenken over de verschillende soorten kennis en invalshoeken om de werkelijkheid te benaderen. Je kan je daarvoor baseren op de volgende begrippenparen:
- verklaren - betekenen;
 - inzicht - zin;
 - weten - geloven;
 - feit - mening;
 - wetenschappelijke kennis - common sense.

4.2.2 Wijsgerige antropologie

Minimumdoelen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar BK

LPD 7 De leerlingen reflecteren over de mens vanuit de wijsgerige antropologie: geest en lichaam.

Wenk: Je kan de leerlingen laten nadenken over de verhouding tussen lichaam en geest zoals die blijkt uit dagelijkse ervaringen en uit wetenschappelijk onderzoek. Je kan je baseren op de volgende vragen:

- Heb ik een lichaam of ben ik een lichaam?
- Kunnen we denken zonder lichaam?
- Zijn we ons brein?

Wenk: Je kan dualistische en monistische mensvisies met elkaar contrasteren. Je kan verwijzen naar het dualisme van Plato of Descartes en naar het monisme van Aristoteles. Daarnaast kan je eventueel ook materialistische visies (bv. De La Mettrie) en neodarwinistische visies (bv. Dennett) aan bod laten komen om de verschillen te schetsen.

Wenk: Je kiest minstens twee van de onderstaande begrippenparen om over het mens-zijn te reflecteren:

- mechanisch - organisch;
- vrij - door omstandigheden bepaald;
- emotioneel - rationeel;
- sociaal - individualistisch;
- natuurwezen - cultuurwezen;
- passief, ontvangend - actief, creërend;
- sekse - gender;
- normaal - abnormaal.

Wenk: Je kan leerlingen laten reflecteren over niet-westerse visies op de mens en op de verhouding tussen lichaam en ziel.

Wenk: Je kan leerlingen stimuleren om na te denken over de eigenheid van de mens aan de hand van de volgende begrippen: denken-spreken-zelfbewustzijn. Je laat leerlingen kennismaken met Aristoteles' visie op de mens als dier met *logos* (rede, taal).

Wenk: Je kan leerlingen laten nadenken over de verhouding tussen mens en dier (gelijkenissen en verschillen) en dat eventueel uitbreiden naar de verhouding tussen mens en natuur. Je kan bv. vertrekken van de vraag of dieren kunnen denken.

Wenk: Je kan ingaan op het verschil tussen een mens en een machine. Je kan je onder meer baseren op de vraag of machines kunnen denken.

Wenk: Je kan vertrekken van gedachte-experimenten zoals de Turingtest en de Chinese kamer van Searl.

Wenk: Je kan ingaan op het thema van de maakbaarheid van de mens en de impact van technologie.

Wenk: Je kan leerlingen laten reflecteren over de verschillende dimensies van het mens-zijn zoals de mens als rationeel wezen, talig/symbolisch wezen, biologisch wezen, creatief wezen, sociaal wezen, natuur- en cultuurwezen, emotioneel wezen en spelend wezen.

LPD K1 De leerlingen reflecteren vanuit filosofische mensvisies over de wederzijdse beïnvloeding van individu en maatschappij.

Wenk: Je kan vertrekken van thema's binnen de sociale wetenschappen zoals gezondheid versus ziekte, verslavingen, oorlog en vrede, coronacrisis, seksualiteit, voeding, subculturen en autonomie van een cliënt of patiënt.

Wenk: Je kan ingaan op het verschil tussen kwantiteit en kwaliteit.

Wenk: Je kan westerse met niet-westerse mensvisies op de relatie tussen individu en maatschappij confronteren.

Wenk: Je kan nadenken over de impact van digitale media op het zelfbeeld en op de manieren waarop leerlingen zich identificeren.

4.2.3 Ethiek

Minimumdoelen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar BK

LPD 8 + De leerlingen tonen inzicht in volgende centrale begrippen in de moraalfilosofie: waarden en normen, goed en kwaad, vrijheid en verantwoordelijkheid.

Wenk: Je kan de begrippen uitdiepen door hen te verbinden met de volgende begrippenparen:

- moreel, amoreel en immoreel;
- legaal - legitiem;
- straf - beloning.

Wenk: Je kan ingaan op het begrip 'gouden regel'.

Wenk: Je kan bovenstaande begrippen verhelderen vanuit een maatschappelijke kwestie, de geschiedenis, een morele vraag en de eigen leefwereld.

Wenk: Je kan leerlingen laten reflecteren over morele waarden in verschillende culturen (zowel in tijd als in ruimte). Je kan dat eventueel verbinden met de volgende opvattingen: moreel relativisme en moreel universalisme.

Wenk: Je kan vertrekken vanuit morele vraagstukken om daaruit samen met de leerlingen moraalfilosofische begrippen af te leiden.

Wenk: Je leerlingen morele vragen laten stellen bij een maatschappelijke kwestie.

LPD 9 De leerlingen reflecteren over ethische vraagstukken: plichtethiek en gevolgenethiek.

Samenhang tweede graad: I-II-III-GFL LPD 1+

Wenk: Je kan het verschil tussen plicht- en gevolgenethiek uitleggen.

Wenk: Je kan plicht- en gevolgenethiek toepassen op maatschappelijke problemen (bv. vluchtelingen, zelfrijdende auto's, betaalde job of vrijwilligerswerk, groepsdruk en verslavingen).

Wenk: Je kan plicht- en gevolgenethiek verbinden met enkele filosofen (bv. plichtethiek: Kant, gevolgenethiek: J.S. Mill, Bentham of de hedendaagse filosoof Peter Singer).

Wenk: Je kan vanuit beide stromingen antwoorden geven op morele vraagstukken en aan de leerlingen vragen welk antwoord bij welke stroming hoort. Morele vraagstukken kunnen uitgebreid worden naar niet-menselijke wezens zoals dieren en robots.

Wenk: Je kan de kritieken op deze moraalfilosofische stromingen bespreken.

Wenk: Je kan vertrekken van de volgende gedachte-experimenten: ring van Gyges, trolley-probleem en orgaandonatie (bv. de vraag of je één persoon mag doden om met zijn organen zes mensen te redden).

LPD 10 + De leerlingen reflecteren over de vraag naar een gelukkig en zinvol leven vanuit filosofische benaderingen.

Wenk: Je kan leerlingen laten kennismaken met filosofie als vorm van levenskunst (bv. Aristoteles over de samenhang tussen het goede en gelukkige leven, de stoïcijnse visie op geluk (bv. Seneca), Epicurus over genot en geluk, Martha Nussbaum over geluk en emoties).

Wenk: Je kan leerlingen laten nadenken over het onderscheid tussen geluk hebben en gelukkig zijn. Je kan leerlingen laten reflecteren over de vraag of je geluk moet nastreven en hen stimuleren om onder woorden te brengen wat voor hen een zinvol leven is en wat daartoe bijdraagt.

Wenk: Je kan Nozicks gedachte-experiment van de ervaringsmachine gebruiken als illustratie.

LPD K2 De leerlingen reflecteren over de toekomst van de maatschappij en de wereld vanuit filosofische benaderingen.

Wenk: Je kan leerlingen laten nadenken over ecologisch bewustzijn en de hoop op een betere wereld, bv. burgerschap en duurzame ontwikkeling.

Wenk: Je kan leerlingen het onderscheid tussen een antropocentrische en een ecocentrische visie uitleggen. Eens zij met dit onderscheid vertrouwd zijn, kan je hen eenzelfde probleem vanuit een antropocentrische en ecocentrische blik laten benaderen.

Wenk: Je kan leerlingen laten nadenken over de relatie tussen technologie en de maakbaarheid en vrijheid van de mens. Je kan vertrekken vanuit de volgende vragen:

- Is maakbaarheid van de mens wenselijk?
- Wat betekent maakbaarheid voor de toekomstige samenleving?
- Wordt onze vrijheid uitgebreid of beknot door technologie?

Wenk: Je kan leerlingen vanuit hun eigen leefwereld laten nadenken over de relatie tussen arbeid en inkomsten, bv. vakantiejob en influencers. Daarnaast kan je hen ook laten reflecteren over armoede en over een rechtvaardige verdeling van goederen. Je kan daartoe het gedachte-experiment van de 'sluier der onwetendheid' van Rawls gebruiken.

Wenk: Je kan leerlingen laten nadenken over hoe zij de ideale samenleving zien en dat verbinden met utopische filosofen. Je kan ingaan op het onderscheid tussen

utopisch en dystopisch denken.

Wenk: Je kan de visie van Plato en Aristoteles op de orde in de staat bespreken.

5 Basisuitrusting

Basisuitrusting verwijst naar de infrastructuur en het (didactisch) materiaal die beschikbaar moeten zijn voor de realisatie van de leerplandoelen.

5.1 Infrastructuur

Een leslokaal

- dat qua grootte, akoestiek en inrichting geschikt is om communicatieve werkvormen te organiseren;
- met een (draagbare) computer waarop de nodige software en audiovisueel materiaal kwaliteitsvol werkt en die met internet verbonden is;
- met de mogelijkheid om (bewegend beeld) kwaliteitsvol te projecteren;
- met de mogelijkheid om geluid kwaliteitsvol weer te geven;
- met de mogelijkheid om draadloos internet te raadplegen met een aanvaardbare snelheid.

Toegang tot (mobile) devices voor leerlingen.

6 Glossarium

In het glossarium vind je synoniemen voor en een toelichting bij een aantal handelingswerkwoorden die je terugvindt in leerplandoelen en (specifieke) minimumdoelen van verschillende graden.

Handelingswerkwoord	Synoniem	Toelichting
Analyseren		Verbanden zoeken tussen gegeven data en een (eigen) besluit trekken
Beargumenteren	Verklaren	Motiveren, uitleggen waarom
Beoordelen	Evalueren	Een gemotiveerd waardeoordeel geven
Berekenen	Berekeningen uitvoeren	
Berekeningen uitvoeren	Berekenen	
Beschrijven	Toelichten, uitleggen	
Betekenis geven aan	Interpreteren	
Een (...) cyclus doorlopen	Een (...) proces doorlopen	Via verschillende fasen tot een (deel)resultaat komen of een doel bereiken
Een (...) proces doorlopen	Een (...) cyclus doorlopen	Via verschillende fasen tot een (deel)resultaat komen of een doel bereiken
Evalueren	Beoordelen	
Gebruiken	Hanteren, inzetten, toepassen	
Hanteren	Gebruiken, inzetten, toepassen	
Identificeren		Benoemen; aangeven met woorden, beelden ...

Illustreren		Beschrijven (toelichten, uitleggen) aan de hand van voorbeelden
In dialoog gaan over	In interactie gaan over	
In interactie gaan over	In dialoog gaan over	
Interpreteren	Betekenis geven aan	
Inzetten	Gebruiken, hanteren, toepassen	
Kritisch omgaan met	Kritisch gebruiken	
Kwantificeren		Beredeneren door gebruik te maken van verbanden, formules, vergelijkingen ...
Onderzoeken	Onderzoek voeren	Verbanden zoeken tussen zelf verzamelde data en een (eigen) besluit trekken
Onderzoek voeren	Onderzoeken	Verbanden zoeken tussen zelf verzamelde data en een (eigen) besluit trekken
Reflecteren over		Kritisch nadenken over en argumenten afwegen zoals in een dialoog, een gedachtewisseling, een paper
Testen	Toetsen	
Toelichten	Beschrijven, uitleggen	
Toepassen	Gebruiken, hanteren, inzetten	
Toetsen	Testen	
Uitleggen	Beschrijven, toelichten	
Verklaren	Beargumenteren	Motiveren, uitleggen waarom

7 Concordantie

7.1 Concordantietabel

De concordantietabel geeft duidelijk aan welke leerplandoelen de cesuurdoelen (CD) realiseren.

Leerplandoel	Cesuurdoelen
1+	-
2+	-
3+	-
4+	-
5	CD 05.01.01; CD 05.02.01
6+	-

7	CD 05.01.02; CD 05.02.02
8+	-
9	CD 05.01.03; CD 05.02.03
10+	-

7.2 Cesuurdoelen

7.2.1 Humane wetenschappen

- 05.01.01 De leerlingen lichten de eigenheid van filosofie en filosofisch denken toe.
- 05.01.02 De leerlingen reflecteren over de mens vanuit wijsgerige antropologie.
 - Geest en lichaam
- 05.01.03 De leerlingen reflecteren over ethische vraagstukken.
 - Plichtethiek, gevolgenethiek

7.2.2 Maatschappij- en welzijnswetenschappen

- 05.02.01 De leerlingen lichten de eigenheid van filosofie en filosofisch denken toe.
- 05.02.02 De leerlingen reflecteren over de mens vanuit wijsgerige antropologie.
 - Geest en lichaam
- 05.02.03 De leerlingen reflecteren over ethische vraagstukken.
 - Plichtethiek, gevolgenethiek

Inhoud

1	Inleiding	3
1.1	Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten	3
1.2	De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs	3
1.3	Ruimte voor leraren(teams) en scholen	4
1.4	Differentiatie	4
1.5	Opbouw van leerplannen.....	6
2	Situering	7
2.1	Samenhang in de tweede graad	7
2.1.1	Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit	7
2.1.2	Samenhang over de finaliteiten heen	7
2.2	Plaats in de lessentabel.....	7
3	Pedagogisch-didactische duiding	7
3.1	Filosofie en het vormingsconcept	7
3.2	Krachtlijnen	8
3.3	Opbouw.....	9
3.4	Leerlijnen.....	9
3.4.1	Samenhang in de tweede graad	9
3.4.2	Samenhang met de derde graad.....	9
3.5	Aandachtspunten.....	10
3.6	Leerplanpagina.....	10
4	Leerplandoelen	11
4.1	Filosofische vaardigheden.....	11
4.2	Filosofische domeinen	12
4.2.1	Kenleer en wetenschapsfilosofie	12
4.2.2	Wijsgerige antropologie.....	13
4.2.3	Ethiek	15
5	Basisuitrusting	17
5.1	Infrastructuur	17
6	Glossarium	17
7	Concordantie	18
7.1	Concordantietabel.....	18
7.2	Cesuurdoelen	19

7.2.1	Humane wetenschappen	19
7.2.2	Maatschappij- en welzijnswetenschappen	19